

החסידים האחרים

לצד הקהילות הממוסדות, העולם החסידי הכיל מאז ומעולם גם דמויות עצמאיות שהווייתן החסידית לא כללה כפיפות מוחלטת ל"צדיק". עבורנו, בני הציונות הדתית הניזונים מרוחה של החסידות, אישים אלה מהווים מודל לחסידות בוגרת ועכשווית. בעקבות הריאיון עם פרופ' בנימין בראון / זאב קיציס /

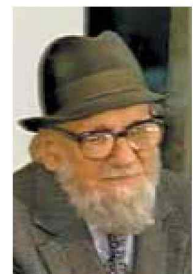

מהו חסיד? כיצד נראה חסיד? סביר להניח כי נוכח השאלה הזו עולה בתודעתנו תמונה של גבר חרדי מזוקן, שראשו עטור בשטריימל או בכובע חסידי אחר. זהו חסיד מן הקהילות החסידיות המאורגנות שאנו מכירים – בעלז, גור, ויז'ניץ, ואולי חב"ד או ברסלב על לבושן הייחודי – והוא חסידו של רבי, אדמו"ר. חסידותו של אדם משמעה, לפי מודל זה, נאמנות לקהילה ולמסורת החסידית, ובעיקר לצדיק ולהוראותיו. חסיד כזה, כפי שכינה זאת בעבר החוקר מנרל פייקאז', הוא אדם "הטרונומי", כלומר כזה המעריך את הצדיק כאדם קדוש שעליו להישמע לדבריו בכול, על חשבון האוטונומיה האישית שלו.

תפיסה מעין זו משתקפת היטב בספרו החדש והמרתק של הפרופסור בני בראון, "המנהיגות החסידית בישראל". לפני שבועיים התפרסם כאן ריאיון מקיף עם המחבר שערך משה ליפשיץ, תחת הכותרת "מעשה בצדיק". הספר המרתק והמומלץ מאוד, הוא סקירה מקיפה ומעמיקה של חצרות החסידים הקיימות בימינו, וגם של תולדותיה של מה שהמחבר מכנה "דוקטרינת הצדיק". בראון מתאר את הצדיק והנאמנות לו כציר המארגן של ההווה החסידית, והוא מיטיב לתאר גווני ביניים ושינויים שחלו ברמות של הצדיק (למשל נטייה "מלכותית", מיסטיית יותר או פוליטית, בחסידות בת ימינו).

החצרות החסידיות בימינו משקפות היטב, לפי בראון, את אותה דוקטרינה המקדשת את הערצת הצדיק ואת ההשתייכות לקבוצה שבראשה צדיק. כך למשל הוא קובע כי "דוקטרינת הצדיק... היא שגיבשה את זהותם של החסידים הן כחברי תנועה (חסיד מוגדר כמי שיש לו צדיק), הן כחברי קבוצות בתוך התנועה (חסיד ויז'ניץ הוא חסיד של הרבי מוויז'ניץ, וכן הלאה)". או: "ברמה החברתית, דוקטרינת הצדיק היא אכן הרב המאחד את העדה החסידית, והתקשרות עם הצדיק היא הרב המייחד את החסיד בהשוואה לכל חבר בורם דתי אחר ביהדות" (המנהיגות החסידית בישראל, עמ' 12).

אין ספק שהספר משקף את רובה של ההווה החסידית כיום, וליתר דיוק, את התגבשותה הסר ציולוגית כחלק מן החברה החרדית. בראון, אגב, מוסיף מכך שספרו משקף את ההווה הסוציולוגית, וטוען כי גם מן הפן ההגותי, דוקטרינת הצדיק הני ערץ והקדוש היא הרעיון המארגן של החסידות. ובכל זאת, קיימים לדעתי דגמים נוספים של הווה

הרב אלטר הילביץ'

ד"ר זאב קיציס
הוא חוקר
ומרצה לחסידות
באוניברסיטת בר
אילן ובשיבת מעלה
גלבע, ועורכו של
מפעל הכינוס "זושא
- מגלים את הסיפור
החסיד"

הילביץ' היה סמוך על שולחן האדמו"רים הקודמים אף יותר ממה שהיה הרבי מלובביץ' עצמו. הבנו כי הרב הילביץ' הכפיף את עצמו כחסיד לפני אדם שראה בו במידה רבה שווהמעמד. לכן גם העז לראות ברבי אדם שעלול לטעות, וברגעים מסוימים לחזור ולהיות עבור הרבי מעין חבר, המעז להביע ישירות את דעתו. הרב אלטר הילביץ' נפטר כחודשיים לאחר אותה פגישה, באלול תשנ"ד. ממרחק השנים הבנתי כי הרב הילביץ' היה ה"אנ"ש" הראשון שפגשתי.

מעגל פנימי

אנ"ש, אנשי שלומנו, הוא כינוי המתייחס פעמים רבות לשותפים לקהילה החסידית. בריבונות הוא משמש במשמעות נוספת, של "חסידים חשובים", מעין מעגל פנימי של חסידים שיחסם אל הרבי הוא קרוב יותר, לעיתים אפילו חברי ולא פורמלי. חסידים מסוג זה אינם בטלים לרבי באותו אופן שאנו מכירים כיום מעולמם של החסידים "הפשוטים", שאותם מיטיב לתאר בראון בספרו. גם יחסם אל הצדיק אינו זהה למה שמקובל לייחס לחסידים, המי זוהים עם "דוקטרינת הצדיק".

הרב הילביץ' אינו דוגמה יחידה כמובן. בחסידות חב"ד למשל, היו מאז ומעולם דמויות של "חסידים חשובים" או "אנ"שניקים" מסוג זה. כזה היה גם הרב שלמה יוסף זווין, מייסד ועורך האנציקלופדיה התלמודית, וחברו של הרב הילביץ'. הרב זווין העריך את הרבי מלובביץ' וראה בו את מורו ורבו, אך גם נמנע מלהגיע לחצרו ושמר על דעות עצמאיות בתוך חב"ד, ובכלל זה אהדתו והשתתפותו במדינה הציונית.

מימיה הראשונים של חסידות זו עולה רמותו של הרב והפוסק ר' אייזיק מהומיל, שהיה מחסידיו הבכירים של ר' שניאור זלמן מלאדי, מייסד חב"ד. ר' אייזיק האריך ימים והפך לבסוף לחסיד בחצרו של הנכד, ה"צמח צדק". פער השנים ביניהם ומעמדו הבכיר והעצמאי של ר' אייזיק כרב וכפוסק נודע, הפכו את היחס שבין הרבי הצעיר לר' אייזיק למורכב מאוד ואפילו מתוח. יחס זה משתקף למשל בתיאור פריי דתם, בעת המפגש האחרון ביניהם. על פי התיאור, הרבי הצעיר ור' אייזיק הזקן עמדו כחצי שעה חבוקים בתנועה מיוחדת, כל אחד מניח את ראשו על כתפו של האחר. הם ביטאו בכך לא רק אינטימיות עמוקה, אלא גם יחס של כבוד הדדי ושוויוני.

"אנ"ש" שכאלו אינם תופעה חב"דית ייחודית. למעשה, בדורותיה הראשונים הייתה החסידות מורכבת רק מאנשים בעלי שיעור קומה, שה"ביטול" והכפיפות שלהם לרבי לא מנעו את קיומן של דעה אישית, אוטונומיה ואפילו הנהגה ציבורית עצמאית, לצד היותם חסידים. כך היה בוודאי בסביבתם של הבעש"ט והמגיד, אך התנועה נמשכה לאורך כל השנים ובכל החצרות, והדוגמאות רבות. עבורי, כזה היה גם הרב עדין שטיינזלץ, שלצד היותו חסיד רבן ומבוטל לרבי מלובביץ', מעולם לא היה חלק אורגני מחצר חב"ד, והיה עצמאי בדרכו ובדעותיו. ובכן, חסיד אינו בהכרח "הטרונומי", והוא עשוי

חסידית וקיום חסידי, שאינם עונים לתיאור הזה. אינני מתכוון לחסידות חב"ד או ברסלב, המתקיימות ללא רבי חי ומנהלות ארגון פנימי רופף למדי (במקרה של חב"ד) או רופף מאוד (בברסלב). כוונתי למסורות ותיקות של קיום חסידי אחר, של חסידים ללא רבי, או חסידים השייכים לחצר ונאמנים לצדיק חסידי, ובו בזמן הם "אוטונומיים" ועצמאיים בדעותיהם. אני מאמין כי לצד עבורתו המקיפה והחשובה, השלמת התמונה שמשרטט בראון והפניית המבט אל החסידים האחרים הללו עשויה ללמד אותנו, בני הציונות הדתית המרגישים קשר אל החסידות, גם משהו על עצמנו. לשם כך אני מבקש להעלות כאן אירוע שהייתי נוכח בו.

"בעניין הזה הרבי טעה"

בג' בתמוז תשנ"ד, יום פטירתו של הרבי מלובביץ', רבי מנחם מנדל שניאורסון, הייתי תלמיד ישיבה צעיר בישיבת מרכז הרב בירושלים. באותם ימים הייתי חלק מקבוצת תלמידים שחיפשו נתיבות אל החסידות, ופטירתו של הרבי, שלוותה כידוע במתח משיחי רב, לא התירה אותנו ארישים. כמה ימים לאחר מכן באנו לשוחח על הרבי עם אחד מוקני חסידי חב"ד החשובים, הרב אלטר הילביץ' (1906-1994).

הרב הקשיש קיבל אותנו בדירתו בירושלים, והסב לשולחן כשמאחוריו תלוי ציור מרשים וגדול ממדים של רבו שנפטר זה עתה. סברנו שיפתח בשיחיו של הרבי מלובביץ', אבל הוא ביקש להתחיל הרבה קודם לכן. הוא תיאר לנו את ילדותו ונעוריו עוד בחצרו של האדמו"ר ר' שלום בער שניאורסון, הרש"ב (1860-1920), ושנים רבות לפני שהסיי תחילת כהונתו של רמ"מ, כשלושים וחמש שנה לפני די חב"ד הכירו אותו. אחר כך תיאר את הקשר רב השנים שלו עם הרש"ב (1880-1950), בנו ויורשו של הרש"ב. רק אז, מתוך פרספקטיבה מקיפה זו, תיאר את הערכתו הרבה לרבי מלובביץ', האדמו"ר האחרון של חב"ד. היה חשוב לו להבהיר כי הקשר שקיים עם הרבי לא היה כשל חסיד פשוט, אלא של חסיד ותיק, מחשובי החסידים.

למדנו ממנו גם כי הוא היה תמיד חסיד עצמאי בדעותיו, ולצד השכלתו התורנית למד לימודים אקדמיים, ובמובנים שונים לא היה חלק מחוג חסידי חב"ד. את פנינו קיבל כשלאשזו כיפה סרוגה גדולה. ולמרות כל זאת, ראה עצמו תמיד כחסיד חב"ד נלהב. באותה פגישה הפנינו אליו שאלה מהוססת: מה דעתו על המהלך המשיחי ועל הרמיונות, שהגיעו גם מצד הרבי מלובביץ' עצמו, על היותו משיח. כאן בלבד אותנו הרב הילביץ' לגמרי. פניו הרצינו והוא אמר בתקיפות: "בעניין הזה הרבי טעה". לדבריו, הוא גם התריע על כך בפני הרבי עצמו. כך סיפר בעוד תמונתו הגדולה של הרבי תלויה על הקיר מאחוריו. כל זה נראה עבורנו כסתירה גמורה; איזה חסיד יעז לחלוק כך על רבו ולהכריז כי הרבי טעה? הבנו כי לפנינו אדם שאינו חסיד רגיל אלא "חסיד ותיק", בעל מעמד עצמאי. ואכן, הרב הילביץ' והרבי היו קרובים זה לזה בגיל, אלא שהרב

ישיבת הכנסת, לאחר ששור הטריח את עצמו לבוא אל "אדמו"רו האהוב", כפי שכינה אותו, למרות תפקידו הממלכתי.

שור הוא דוגמה אחת מני אלפים רבים, מן הסתם רבים מסביהם של הקוראים את הרברים הללו, שהיו בעלי זיקה וקשר אל החסידות, גם ללא השתייכות סוציולוגית לשורותיה. חלקם היו אנשי הציונות הדתית בדור שלאחר השואה, חלקם אף עמדו מחוץ לחוגים הדתיים, כמו שור. אנשים כאלו, בעלי זיקה חלקית אל ההווה החסידית ואל התנועה וצדיקה, היו גם הם חלק מנופה של התנועה. דחיקתם החריצה מן הסיפור החסידי משמעה חרדיזציה של השיח על החסידות. אל לנו להתמסר לתמונה של החסידות בגווני שחור-לבן. החסידות מעולם לא הייתה רק הקהילות החרדיות-חסידיות, והיא אינה נסגרת בתחומן של החצרות המאורגנות ושל המופע הסר ציולוגי החרידי המוכר כליכך. כדי להשלים את המניפה החסידית הבה נזכור את קיומם העצמאי של "החסידים החשובים", את ה"כלל חסידים" ואת החסידים למחצה.

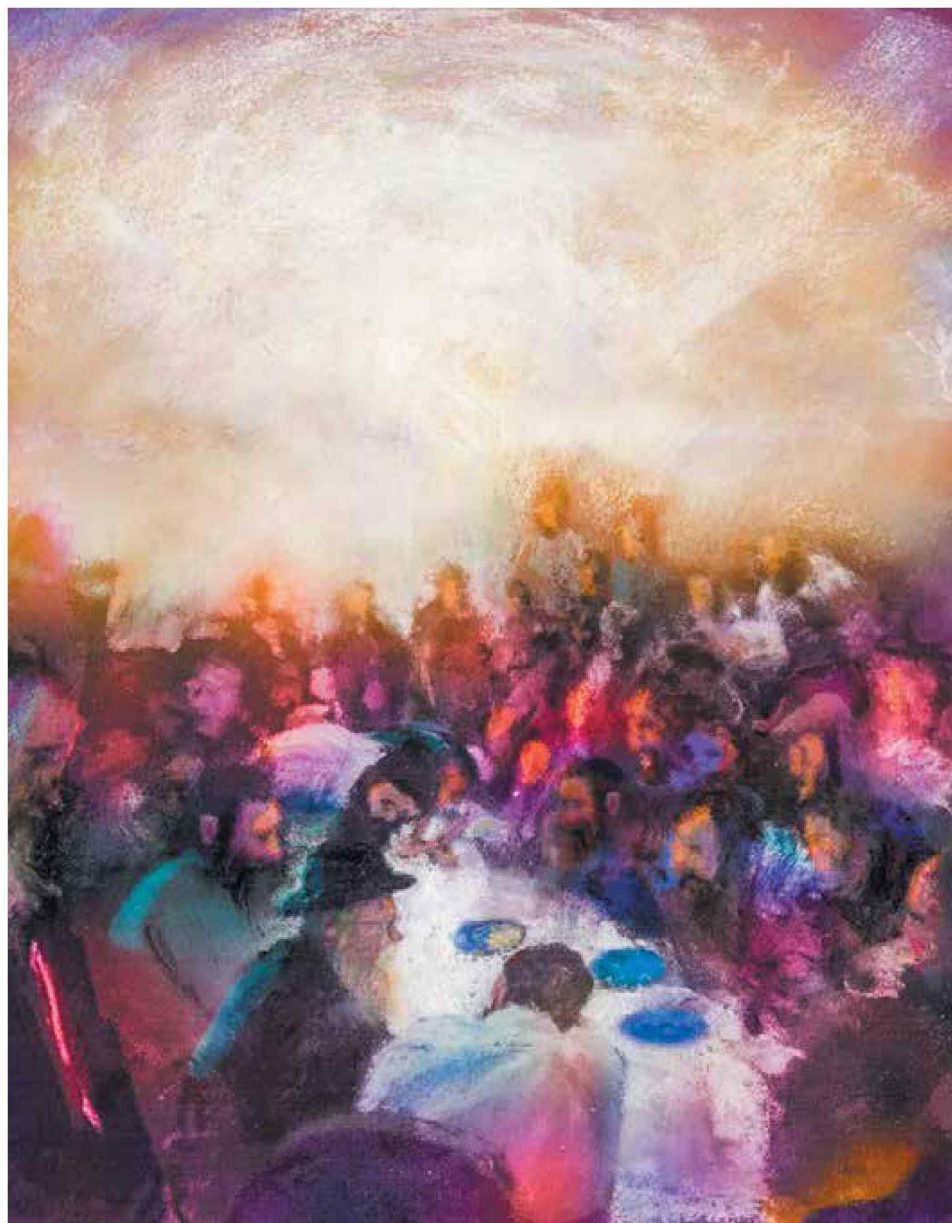
איננו בני חורגים

ומכאן אלינו, החיים בעולמה של הציונות הר-תית. נראה שעבורנו, להרחבת המניפה הזו יש משמעות רבה במיוחד. ראשית, הבה לא נכחש – החסידות כבר כאן, בכל ישיבה ובכל אולפנה, ועד מוסדות המצויים שהם "ברוח החסידות"; ניגונים, טישנים, והמהדרים – אף נסיעות לקברות צדיקים. כל אלו הם חלק מנופה של הציונות הדתית כיום. אולם לתופעה הזו טרם ניתן שם ברור.

יש הרואים בכך "ניאורח-חסידות". מושג זה, המאפיין היטב נוסח אמריקאי המשלב רעיונות חסידים וניאוראייג', מעיד בשמו על ניתוק מן החסידות המ-קורית ויצירתה של גרסה "חדשה". בעיניי, הציונות הדתית אינה עונה להגדרה הזו מכיוון שהיא ממשיכה את הגרסאות המקוריות של אותם חסי-דים עצמאיים, שהיו תמיד חלק מנופה של התנועה. בני הציונות הדתית היונקים מעולמה של החסידות, ממשיכים בכך את המסורת של חסידות "אוטר-נומית", שבה נשמרת זהותו של הפרט ועצמאותו החברתית, לצד זיקה עמוקה לדרכים שסללה התנועה. הבנת הספקטרום המגוון של זיקות אל העולם החסידי מבהירה כי החסידות בציונות הדתית מש-מרת גוונים שזו אל שולי השיח או זכו להתעלמות, אבל עבורנו הם מציעים אופציה של חסידות בוגרת ואוטונומית יותר, המתאימה להלכי רוחנו.

ובכל זאת, איזה שם ניתן לה? תשובה לכך שמעתי מאימי, אישה חסידית מגזע חסידים, בתו של הרב אליהו כייטוב שהוכרנו. כששאלתי אותה לאחרונה איזה מין חסיד היה לדעתה סבא, אביה, ענתה: "הוא לא היה חסיד, הוא היה חסידי". כלר-מר, "חסיד" מתאים לשימוש כנסמך לחצר מסוימת: חסיד-גור, חסיד-סאטמר. "חסיד", לעומת זאת, מכונן ישירות את הקשר אל התנועה ורוחה, ללא הזיקה אל החצרות החרדיות שאנו קוראים עליהם ב"מנהיגות החסידית" של בראון.

האם ר' שלמה קרליבך, למשל, היה "חסיד"? לא ממש, אבל הוא בהחלט היה "חסיד". האם הרבנים שג"ר ופרומן, מן המורים החשובים לחסידות בעיר-למה של הציונות הדתית, היו חסידים? לא בדיוק, אבל הם בהחלט "חסידים". כך גם רבים מאיתנו, אולי איננו "חסידים" אבל בהחלט ניזונים מרוחה של החסידות וברוכים בה. הבה ניאחז אפוא בהגדרה הזו. אל לנו לחוש "ניאו". איננו בני חורגים. אין טעם בהקטנה עצמית אל מול הקהילות החסידיות, המופלאות בדרך, שבבני-ברק ובוויליאמסבורג. הבה נחגוג את הקשר האוטנטי, העתיק, הבוגר והאוטונומי אל רוחה של החסידות. ●

שחר גזונדהייט, התועדות עם הרב עדן אבן ישראל שטיינזלץ, גיר על נייר, 2022 (בהשראת עבודת הצלם נאור הלוי, 2019)

מאיר שפירא מלובלין, מייסד הרף היומי, היה בעצם "חסיד כללי", לצד קשריו לחסידות טשורטקוב, וכך גם פעלה ישיבת חכמי לובלין שהקים. ובכן, יש דבר כזה "חסיד של החסידות", גם אם זיקתו לצדיקים רחוקה ורופפת. יש חסידות מחוץ ל"דוקטרינת הצ-דיק".

ומה עם חסידים למחצה, לשליש ולרביע? כוונתי תי לאינספור האנשים ששימרו זיקה חסידית חזקה ומובהקת, אף שעמדו מחוץ לחברה החסידית-חרי-דית. חלקם שימרו קשר כלשהו עם חצר שבה גדלו או שאליה נסתפחו, חלקם גם שמרו על קשר עמוק עם רבי חסיד, וכל זאת מבלי להיות חלק מן התור-פעה הסוציולוגית שמתאר בראון.

סיפרתי קודם על רגעי פרידתו של ר' אייזיק מהומיל מהרבי הצעיר, בחיבוק הרדי ואינטימי. תיאור דומה התרחש בפרידתו האחרונה של הרבי מלובבקיץ' מחסיד יוצא דופן שלו – ולמן שור, הני-שיא השלישי של מדינת ישראל. שור הרבה לה-תייעץ עם הרבי בגדולות ובקטנות, והקשר ביניהם היה קרוב ואינטימי. בפגישה האחרונה ביניהם הם עמדו בחוקים באהבה עמוקה, כשירו של האחד על כתפו של חברו. אבל איזה מין חסיד היה שור? הוא כמובן לא היה חלק מן החברה החסידית. שאלת חסידותו הפכה, אגב, לדיון פוליטי שהסעיר את

להיות אדם עצמאי ורענן. מודל חסידי מסוג זה עשוי להיות חשוב עבורנו, אנשי הציונות הדתית, המחפשים קשר אל צדיקי החסידות ותורתם, אך לא בנויים ל"התבטלות" החסידית בסגנון שמתאר בראון.

הרבי והנשיא

האם לכל חסיד יש רבי? בראון צודק כמובן בתיאורו את רובה הגדול של התנועה החסידית, אבל גם כאן יש להשלים את המניפה שפרס ול-זכור כי תמיד היו חסידים רבים שלא היה להם רבי כלל. כוונתי לאנשים חסידיים מובהקים, שהיו חסידים של התנועה החסידית, ללא השתייכות מור-בהקת לחצר מסוימת. סבא שלי, ר' אליהו כייטוב, היה חסיד שכזה. הוא היה חסיד בכל אורחות חייו, בהגותו, בכתיבתו, בשירתו ובחזונו החיצוני. הוא גם היה קשור לחצרות וורקיאמשינוב שבהן צמח בסביבתו הפולנית, ועם זאת – הוא היה קודם כול "חסיד כללי".

והוא לא היחיד כמובן. יש כיום קהילות ומוס-דות שלמים, ואף שטיבלך ובתי תפילה לאין מספר, שנועדו באופן מובהק לחסידים כלליים. מוסדות הקשורים לתופעה זו הם למשל ישיבות טשעבין וחזון נחום הכלל-חסידיות, ועוד רבים אחרים. ר'